

Звід пам'яток історії та культури України – основа складання державного реєстру пам'яток архітектури та містобудування історичних міст

Зміст статті спрямований на обґрунтування і розкриття специфіки об'єктів культурної спадщини, що відносяться до пам'яток архітектури та містобудування і розташовані в історичних містах України, оскільки в структурі томів Зводу пам'яток історії та культури України цей вид пам'яток займає вагомe місце як за значенням, кількістю, так і обсягом викладу.

Невипадково саме книгами про Київ, як найбільш показове історичне місто, відкритий 28-томна серія Зводу пам'яток історії та культури України – своєрідний літопис історичного досвіду попередніх поколінь у галузі пам'яткознавства. Історичні етапи розвитку Києва зафіксовані здебільшого у пам'ятках архітектури та містобудування, які віддзеркалили складні соціально-економічні й етнокультурні процеси, що відбувалися у суспільстві протягом тисячоліть.

Пам'ятки архітектури та містобудування є різновидом нерухомих пам'яток історії та культури. Вони представляють собою матеріальні об'єкти як продукт історичного розвитку людства й віддзеркалюють певні риси та етапи цього розвитку в контексті стилізованої періодизації загальносвітового процесу формування архітектурних стилів [1].

Якщо до пам'яток архітектури належать окремі будинки, споруди, комплекси споруд або ансамблі об'ємно-просторової організації, то пам'ятки містобудування відображають історичні принципи планування й забудови міст, інших населених пунктів; загальну планувальну структуру оточуючого середовища на малих і великих територіальних площинах.

Матеріали про пам'ятки архітектури та містобудування у Зводі вміщуються не тільки в окремих статтях згідно загальних слівників, але й у нарисах про населені пункти, зокрема, обласні та районні центри, а також у вступах до томів Зводу по областях. Старовинні малюнки, реконструктивні пропозиції, світлини, що ілюструють архітектурну спадщину; креслення і плани міст, що представляють історичні етапи формування міської території, тобто, висвітлюють містобудівну спадщину протягом століть, є невід'ємною частиною загальної характеристики історичного міста [2].

Узагалі, підготовка багатотомного “Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР” вже у 1980-х роках піднесла на якісно новий етап проблему вивчення, охорони та використання історико-культурної спадщини. Практика підготовки коротких довідок і нарисів про населені пункти до томів Зводу виявила ряд невирішених у науковому плані питань. Головними з них є визначення єдиних і науково обґрунтованих критеріїв віднесення міст і сіл до пам'яток історії та культури й характеру змісту написання довідок і нарисів про населені пункти [3].

Сучасний процес підготовки томів “Зводу пам'яток історії та культури України” (далі – Звід) триває в усіх областях, м. Севастополі, Автономній Республіці Крим й спрямова-

ний на комплексне дослідження й охорону матеріального довкілля в цілому. Адже Звід – праця багатопрофільна, він охоплює всі нерухомі пам'ятки археології, історії, архітектури та містобудування і монументального мистецтва, дає комплексне уявлення про них. Саме в комплексності представлених матеріалів полягає головна цінність Зводу [4].

Суттєвою особливістю “Зводу пам'яток історії та культури України” є те, що до нього можуть бути внесені не тільки вже визначені пам'ятки за відповідними категоріями національного чи місцевого значення, але й щойновиявлені об'єкти культурної спадщини, які відповідно до п. 2. ст. 14 Закону України “Про охорону культурної спадщини” до вирішення питання внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України підлягають охороні згідно вимог зазначеного Закону як цінні об'єкти культурної спадщини [5], позаяк, вони найперше потребують охорони. На жаль, відомо, що за час формування й випуску перших двох книг тому “Київ” деякі щойно виявлені об'єкти культурної спадщини, вміщені до Зводу, припинили своє існування. Хоча Звід первісно був зорієнтований набрати повноважень офіційного державного документу, в якому вміщені об'єкти культурної спадщини, які або уже перебувають, або повинні перебувати під охороною держави.

За сучасним термінологічним визначенням, історичні міста пов'язані з охороною історико-культурної спадщини, оскільки вони уособлюють цінності, притаманні традиційним міським цивілізаціям, і зберегли впродовж віків неповторне обличчя, традиційну планувальну структуру, відповідне культурне, історичне та архітектурне середовище [6].

І збереженню, і розвитку підлягає історичне середовище в цілому – так зазначалося на республіканській конференції з проблем історико-архітектурних досліджень міст і населених місць України, яка проходила у Києві восени 1990 р. “Кожне місто є історичним” – було заявлено фахівцями з історії архітектури на цій конференції [7]. Одночасно зазначалося, що немає статусу “історичного міста”. Є тільки Список старовинних міст, селищ і сіл Української РСР, проекти планування і забудови яких мають погоджуватися з органами охорони пам'яток історії та культури.

Поняття “історичне місто” вперше з'явилося в ухваленій Міжнародною радою з питань пам'яток і визначних місць (ИКОМОС) Вашингтонській Міжнародній хартії про охорону історичних міст (1987 р.) [8]. Вона доповнює Венеціанську Міжнародну хартію з охорони і реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць, прийняту в 1964 р. Новий текст визначає принципи й мету, методи й засоби, необхідні для збереження якостей історичних міст, для сприяння гармонії індивідуального та суспільного життя, для увічнення всіх, бодай навіть скромних цінностей, які складають пам'ять людства. У зазначеній хартії підкреслено, що, наприклад, цінність, яка підлягає охороні, – це історичний характер міста та сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ у планувальній структурі. Тобто, фактично пріоритетним виділено *містобудівний аспект* у дослідженні культурної спадщини. Щоправда, про систему охорони культурних цінностей у розділі хартії “Методи і засоби” зазначено, що збереження історичних міст і їх кварталів передбачає постійне утримання окремих споруд у належному стані. А окремі споруди – це є архітектурні об'єкти культурної спадщини, тобто, підкреслено *архітектурний аспект*. Далі там сказано: “Рух транспорту в історичних містах чи кварталах треба суворо регламентувати, майданчики стоянок розміщувати так, щоб не псувати вигляду історичного міста і його навколишнього середовища” [9].

Цікаво навести з цього приводу враження архітектора В.О. Щуко від перебування в 1934 р. у Нью-Йорку: “на вулицях крім автомобілів – нічого. Взагалі це країна автомобілів. Куди не плюнь – автомобіль” [10]. Сьогодні ці слова звучать неначе про Хрещатик або Володимирську – головні магістральні вулиці у Києві. До речі, на розі вул. Володимирської № 33 та Ірининської в 1913–1914 роках за проектом російського архітектора В.О. Щуко побудовано Губернську земську управу в Києві – споруду високої архітектурно-художньої якості, яка є домінантою кварталу і, звичайно, пам’яткою архітектури місцевого значення, позначену у “Зводі пам’яток історії та культури України” [11]. Це яскравий приклад наочного поєднання архітектурного та містобудівного аспектів у висвітленні пам’яток архітектури та містобудування.

У межах новітнього планування територій у містобудівній структурі мережі великих магістралей (за означеною вище хартією) не повинні проникати в історичні міста, а лише покращувати транспортний рух поблизу цих міст й у такий спосіб полегшувати доступ до них. Тобто вже тоді були визначені умови збереження традиційного середовища в історичних містах. Адже з часом ціннісної вартості набувають не тільки окремі архітектурні споруди певного стилю й високої художньої якості, але й зовнішній вигляд середовища міста в цілому, що відтворює особливості розвитку певної території з урахуванням історико-культурних традицій, соціально-політичних змін і своєрідних особливостей ландшафту навколишньої місцевості.

На теренах колишнього Радянського Союзу рух за охорону стародавніх населених місць тісно пов’язаний з розвитком масової індустріальної забудови та її агресивним вторгненням у історичне середовище. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років у межах тематики науково-дослідних інститутів України (Київського науково-дослідного і проектного інституту містобудування (далі – КиївНДПІМ) та Київського науково-науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування (далі – НДПІАМ)) був покладений початок передпроектним і методичним розробкам, спрямованим на збереження цінної спадщини минулого в нерухомих пам’ятках та спадковість у містобудівному розвитку.

У 1968 р. Державний комітет з будівництва (далі – Держбуд) УРСР затвердив список 300 стародавніх міст, селищ і сіл, що мають історико-архітектурну, археологічну, історичну цінність. У 1978 р. прийнятий Закон Української РСР про охорону і використання пам’яток історії та культури, де були виділені як вид пам’ятки містобудування, підкреслено необхідність встановлення меж охоронних зон, зон регулювання забудови та охоронюваного ландшафту. Безпосередньо у Києві Рішенням Київського міськвиконкому № 920 від 16 липня 1979 р. були визначені та затверджені такі межі. Співробітниками НДПІАМ: В.В. Вечерським, Є.Є. Водзинським, В.О. Ленченком, О.І. Тищенко, Т.О. Трегубовою, Є.В. Тимановичем був розроблений і поділений на категорії перелік населених місць з цінною історико-культурною спадщиною. В цьому переліку виділені 4 категорії цінності населеного пункту, де бралися до уваги ступінь збереженості й комплексності архітектурно-містобудівної та історико-культурної спадщини; історична значущість (роль) населеного пункту; категорія охорони (республіканського (тепер – національного) чи місцевого значення) розміщених на його території пам’яток і їх унікальність; наявність цінних історичних і природних ландшафтів. Означений перелік був складовою масштабної науково-дослідної роботи інституту “Реєстрація, категоризація та паспортизація історичних міст та селищ міського ти-

пу України”. В ній було дане стисле визначення історичного міста як міста з цінною культурною спадщиною, яка відчутно впливає на його розвиток. Тобто містоформуюча роль об’єктів культурної спадщини є визначальною ознакою історичного міста [12].

До першої категорії винятково цінних були віднесені населені місця, де збереглися первинні містобудівні композиції, схеми просторової організації; історичне планування, монументальні споруди як просторові та функціональні доміанти, цінна житлова забудова. Були виявлені 50 населених місць, які мають райони, що відповідають статусу заповідників і заповідних місць. Загалом були запропоновані 39 міст означеної категорії. Серед них особливо виділені 6 населених пунктів: Київ, Львів, Одеса, Луцьк, Харків і Чернігів. Звичайно, Київ в цьому переліку заслужено був указаний першим.

До другої категорії цінності віднесені населені місця, де збереглися основні особливості первинної містобудівної композиції та просторової організації території, характер історичного планування, частина раніш існуючих монументальних споруд громадського призначення, окремі комплекси історичної житлової забудови. 91 населений пункт, віднесений до даної категорії, потребує встановлення в межах історичного центру суворого режиму регулювання, визначення заповідних територій або охоронних зон.

До третьої категорії віднесені 323 населених місця, що мають частково збережену первинну містобудівну композицію з фрагментарним історичним плануванням і забудовою, одноосібні історичні монументальні будівлі.

До четвертої категорії віднесено 930 населених пунктів із поодинокими пам’ятками історії та культури, окремими фрагментами історичного середовища.

За попередніми підрахунками, на території України є близько 1400 населених місць з цінною історико-культурною спадщиною, в т.ч. 657 міст і селищ, 211 поселень, які в минулому мали статус міста або містечка, 743 села з архітектурними, археологічними, парковими та історико-культурними комплексами [13].

На жаль, змістовно й прискіпливо складений фахівцями означений перелік населених місць, де враховувалися здобутки всіх історичних епох, їх соціального, політичного, культурного і територіального розвитку, залишився незатвердженим відповідними державними структурами і не має юридичної сили при вирішенні проблем, пов’язаних зі збереженням історичного середовища й характерного вигляду старовинних населених місць.

Між тим, фахівці в галузі історико-архітектурних досліджень, зосереджені в Києві, Харкові, Одесі, а також Львівський філіал НДІ “Укрпроектреставрація”, який спеціалізується на дослідженні населених місць в західних регіонах України, розпочали у 1980-х роках роботу з обстеження населених місць з цінною історико-архітектурною спадщиною. Зокрема, як матеріали до Зводу пам’яток історії та культури народів СРСР, у 1986 р. з’явилася книга “Формирование градостроительной культуры юга Украины” в авторській редакції В.І. Тимофійенка, схвалена до друку науково-технічною радою НДІТІАМ [14]. Вона безпосередньо призначена для авторів і редакторів томів Зводу, які готували розділи у вступних про архітектурно-історичний розвиток Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей, АР Крим і м. Севастополя; нариси про міста й статті про пам’ятки містобудування. В означеній роботі характеризуються основні етапи містобудівного освоєння території на півдні України у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. Висвітлені особливості структурної організації міських тери-

торій; виявлені типи архітектурно-планувальних систем, композицій громадських центрів. Зроблений порівняльний аналіз із містобудуванням інших регіонів України та Росії. Також у цій книзі розглянуті й графічно представлені найбільш важливі елементи міських композицій – вулиць, площ, кварталів, зелених насаджень; виокремленні характерні риси панорам і силуетів [15].

На той час фахівцями з теорії та історії архітектури й містобудування були досліджені лише трохи більше 5 % від загальної кількості історичних міст, селищ і сіл. Затверджені історико-архітектурні плани та проекти зон охорони тоді мав лише 1 % таких населених місць. Загалом, історико-архітектурні опорні плани розробляються як складова Генерального плану певного населеного пункту. З 1986 р. за рішенням Міністерства культури СРСР вони набули значення необхідних містобудівних документів. Завдяки ґрунтовному науково-дослідному обстеженню в процесі розробки цих опорних планів виявляється *комплексна цінність* території, встановлюються межі охоронних зон регулювання забудови [16].

Існуючі темпи і наявність фахівців історико-архітектурного профілю для забезпечення всіх історичних населених місць необхідною містобудівною документацією не можна було вважати прийнятними, оскільки на цю роботу знадобилося б приблизно 25 років. Для покращення ситуації, що склалася, була надана пропозиція залучення органів охорони пам'яток для складання облікових карток і паспортів історичних міст, селищ і сіл Української РСР, які забезпечили б контролювання стану їх забудови. Ця пропозиція так і залишилася пропозицією, більше того – на початку 1990-х років фінансування державними органами науково-дослідних робіт щодо дослідження архітектурної та містобудівної спадщини взагалі було припинене.

За уточненими даними нині в Україні налічується 1399 міст і селищ та понад 8 тис. сіл із цінною історико-архітектурною спадщиною. Її фонд у цих населених пунктах, за підрахунками фахівців, перевищує 70 тис. об'єктів. Особливо зваженого підходу, звичайно, вимагають сьогодні історичні міста України. Процес їх розвитку, реконструкції, забудови, інвестиційна діяльність в історичних ареалах цих міст повинні ґрунтуватися на засадах збереження й оптимального використання об'єктів нерухомої культурної спадщини, охорони історико-архітектурного середовища [17].

У час становлення Української державності й відродження нації, коли Україна має увійти до спільноти європейських країн, особливої уваги набуває справа цивілізованого, шанобливого ставлення до історичних міст і архітектурної та містобудівної спадщини, осередками якої вони є. Мова йде про охорону та збереження *традиційного характеру середовища* як “чітко локалізованого в структурі міста або селища матеріального простору, який сформований просто неба реально існуючими спорудами, зеленими масивами, малими архітектурними формами тощо. І якщо об'єкт фігурує в якості пам'ятки містобудування, то прагнучи дотримуватись міжнародних стандартів, треба в першу чергу професійно аналізувати саме простір” [18].

Суттєвим зрушенням у плані державного ставлення до історичних міст стала установа конференція Ліги історичних міст України, яка проходила у Києві на початку 1996 р., хоча вона, на жаль, досі не знайшла свого життєвого продовження.

Ідея створення Ліги історичних міст, до складу якої ввійшли 73 міста України, зародилася з ініціативи і за активної участі Київської міської державної адміністрації та Національної академії наук України у травні 1995 р. Як перша недержавна (і перша

подібна взагалі) всеукраїнська організація, вона мала сприяти зміцненню економічних і культурних зв'язків між історичними містами України, співпрацювати зі Всесвітньою Лігою історичних міст. Ліга об'єднала 73 українські міста, яким виповнилося понад 300 років. За період свого існування вони стали берегами цінностей минувшини: археологічних та історичних пам'яток, давнього планування (тобто, містобудівної спадщини), ансамблів, монументальних споруд (архітектурної спадщини), що зберегли своєрідність, неповторність і красу в поєднанні з оточуючим ландшафтом.

Активно заявивши про своє створення, Ліга історичних міст України розгорнула розробку програм збереження історико-культурної спадщини та виявлення й установлення історичних зон міст і поселень України. Пріоритетним і необхідним вона вважала наукове та правове обґрунтування Статусу історичного міста України [19]. Піднесення ролі та значення історичних міст України дає змогу зайняти належне місце нашій країні у загальному контексті Світової історії – було зазначено в Декларації установчої конференції Ліги історичних міст України, вміщеної в газеті “Хрещата долина” [20].

Статус історичного міста досі не встановлений. Але цілком зрозуміло, що історичні міста є найбільші за розмірами самостійні об'єкти культурної спадщини [21]. Вони відрізняються від інших міст високим історико-культурним потенціалом, особливостями характеру забудови, її поділом на стару і нову частини. Наявність саме давньої частини в планувальній структурі є основною, типовою ознакою історичного міста.

Головну ж сутність історичного міста розкриває його категорія цінності як узагальнюючий показник, складений на підставі аналізу всіх містоформуючих чинників, тобто: планувальної організації території, характеру архітектурного обличчя і, звичайно, кількості різних типів і видів пам'яток, сукупність цілісності й цінності котрих таким чином “визнана з археологічної, архітектурної, передісторичної, історичної, естетичної або соціально-культурної точок зору” [22]. Ще в 1976 р. за “Рекомендацією із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів” зазначалася необхідність забезпечення комплексності в охороні історико-культурної та, передусім, архітектурно-містобудівної спадщини. Адже “під історичними і традиційними ансамблями розуміються будь-які сукупності будівель, споруд і відкритих просторів. Серед цих досить різноманітних ансамблів, зокрема, можна виділити історичні місця, стародавні міські квартали, села і невеликі селища, а також однорідні монументальні ансамблі, беручи при цьому до уваги, що ці останні, як правило, треба ретельно зберігати в усій цілісності” [23]. Практично, мова йде про нерозривний зв'язок об'єктів культурної спадщини як з архітектурою, так і з містобудуванням.

Як галузь архітектурної діяльності, містобудування спрямоване на створення міських ансамблів, що поєднують споруди з природним оточенням. Масштаб і характер визначають особливості архітектурної творчості в містобудуванні, яка заснована на принципах історичної спадкоємності, що віддзеркалює об'єктивні умови безперервного розвитку населених місць [24].

Зафіксоване в архітектурній формі свідчення певного етапу, напряму, аспекту розвитку містобудування стає пам'яткою. До цих свідчень можуть належати фізичні елементи структури міст і взагалі населених місць. За класифікацією об'єктів культурної спадщини пам'ятками архітектури та містобудування є історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва.

Вихід у світ перших двох книг тому “Київ” Зводу пам’яток історії та культури України наочно ілюструє образну пріоритетність об’єктів архітектури та містобудування як осереддя культурної спадщини безпосередньо в нерухомих пам’ятках, що з часом набуває відповідної цінності “з антропологічного, археологічного чи художнього поглядів і зберігає свою автентичність” [25].

Об’єкти культурної спадщини, згідно Закону України “Про охорону культурної спадщини” за видами поділяються на археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, науки і техніки, садово-паркового мистецтва й ландшафтні. Хоча й об’єкти науки і техніки, і садово-паркового мистецтва, і ландшафтні фактично є елементами архітектурної та містобудівної спадщини загалом, тобто визначають традиційний характер середовища. Зазвичай, вони зосереджені в населених місцях або на прилеглий до них території. Вони, звісно, можуть існувати й осібно; найчастіше це стосується пам’яток археології та архітектури. Для України ще характерним в цьому плані є розміщення замків і замських садиб, що обов’язково включали особливості рельєфу та мальовничої місцевості, притаманній природному ландшафту.

Загрозою для самобутності історичних міст завжди було втручання нової забудови в історичне середовище. Новітні фінансово потужні замовники часто ігнорують будь-які норми гармонійного поєднання нової забудови з історичним середовищем.

На жаль, ситуація, пов’язана зі станом збереження історико-архітектурного середовища, стала найбільш проблемною у великих історичних містах України: Києві, Одесі, Львові, Харкові, Чернівцях, Сумах, Чернігові...

За умов сучасної урбанізації, яка веде до значного збільшення масштабів і щільності забудови, крім загрози прямого руйнування історичного або традиційного середовища, існує реальна загроза того, що райони новобудов можуть заподіяти шкоди оточенню та характерові історико-архітектурних комплексів, які знаходяться поблизу, або зашкодити загальній панорамі пам’яток і планувальній перспективі.

У наш час існує небезпека того, що зростаюча універсальність методів будівництва й архітектурних форм може призвести до створення одноманітного оточення в усьому світі. Збереження історичного або традиційного середовища в такому разі може стати видатним внеском у справу охорони культурних і соціальних цінностей країни і, таким чином, одночасно сприяти збагаченню світової культурної спадщини в галузі архітектурного та містобудівного мистецтва [26].

Невипадково в Законі України “Про охорону культурної спадщини” виділено спеціальний розділ VI “Захист традиційного характеру середовища та об’єктів культурної спадщини”, який у ст. 32 зобов’язує встановити в історичних населених місцях зони охорони пам’яток, охоронні зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі і режими зон охорони пам’яток визначаються, як зазначалося вище, науково-проектною містобудівною документацією і затверджуються центральними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини [27]. Нещодавно були вперше введені Державні будівельні норми України (ДБН Б.2.2-2-2008) “Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам’яток архітектури та містобудування”, чинні з 1 січня 2009 р. Адже зони охорони пам’яток – це науково-проектна документація регулятивно-охоронного характеру, яка розробляється на основі історико-архітектурного опор-

ного плану та історико-архітектурної інвентаризації забудови, з урахуванням інших матеріалів досліджень культурної спадщини населеного місця. Тут треба зазначити, що територія пам'ятки та охорона зона є обов'язковими складовими.

З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони повинні бути занесені до Списку історичних населених місць України.

Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 26 липня 2001 р. затверджений Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу), який налічує 401 населений пункт із цінною історико-культурною спадщиною [28].

Поки що існуючі видання про пам'ятки архітектури та містобудування, зокрема, чотиритомник “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР” (1983–1986 роки) включає тільки пам'ятки місцевого та національного значення [29]. Так само зроблений і Довідник Державного реєстру національного культурного надбання “Пам'ятки архітектури та містобудування України” (подарункове видання 2000 р.). Щоправда, в останньому вже присутні загальні відомості про архітектурно-містобудівну спадщину кожної області та міст Києва і Севастополя. Так, наприклад, про Київ сказано, що найбільш цінними в ньому є пам'ятки епохи Київської Русі, доби Гетьманщини (Українське Відродження та Українське бароко), класицизму й історизму. Архітектурна спадщина радянського періоду визначається лише найбільш престижними урядовими будівлями.

У Києві на державному обліку налічується 675 пам'яток, із яких 390 – загальнодержавного (тобто, національного) значення. Два комплекси – собор Св. Софії з прилеглими монастирськими будівлями та Києво-Печерська лавра занесені ЮНЕСКО до Списку всесвітньої спадщини. За матеріалами Зводу щодо Києва вже зараз відомо понад 1 тис. щойновиявлених архітектурних і містобудівних об'єктів культурної спадщини, які після відповідних досліджень мають бути взятими на державний облік як пам'ятки архітектури та містобудування.

На базі комплексів історико-архітектурної спадщини у місті створено 4 заповідники і 2 музеї (Національний заповідник “Софія Київська”, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Державний історико-архітектурний заповідник “Стародавній Київ”, Державний історико-меморіальний заповідник “Лук'янівське кладовище”, Національний історико-архітектурний музей “Київська фортеця” і Музей народної архітектури та побуту України). Загалом, архітектурна й містобудівна спадщина столиці нашої держави – Києва охоплює широкий хронологічний діапазон пам'яток XI–XX ст. [30].

Фактично “Звід пам'яток історії та культури України” виступає як своєрідна розширена наочна комплексна програма на виконання Закону України “Про охорону культурної спадщини”. В даному разі саме відсутність державного фінансування видань Зводу є основною складовою проблем виявлення, збереження й охорони архітектурної та містобудівної спадщини історичного міста.

З огляду на вище зазначене стає зрозумілим, що якраз Звід має стати важливим містобудівним документом, який наочно представлятиме комплексну цінність історичних ареалів населених місць, історичних міст безпосередньо через нерухомі об'єкти культурної спадщини і, зокрема, територіального просторового формування, що є ознакою *містобудівної діяльності* й окремого об'єму чи комплексу, що демонструє *архітектурну діяльність*. Вони разом є системами перетворення та споживання матеріально-просторового середовища життєдіяльності суспільства, які забезпечують умови розширеного соціального відтворення фізичного й духовного вдосконалення людини [31].

Таким чином, “Звід пам’яток історії та культури України” є поки єдиним визначальним прикладом формування змістовного переліку об’єктів культурної спадщини на теренах держави, де в характеристиці названих об’єктів обов’язково підкреслюється їх роль у містобудівній і ландшафтній композиції та подаються відомості про їх історичну цінність. Звід має дієво сприяти охороні та збереженню не тільки пам’яток національного і місцевого значення, але й щойновиявлених об’єктів культурної спадщини, представлених у зведених словниках у процесі підготовки Зводу відповідно до прийнятої структури. Архітектурно-об’ємна характеристика у внесених до Зводу статтях про ці об’єкти культурної спадщини супроводжується значним ілюстративним матеріалом, що визначає їх візуальну значимість.

Історія в пам’ятках архітектури та містобудування має не лише важливе духовне, але й велике соціальне значення, оскільки розкриває найбільш складні, здавалося б, некеровані процеси формування життєвого середовища, яке, у свою чергу, є продуктом складної взаємодії багатьох соціально-економічних, політичних і природних чинників [32].

Архітектурна та містобудівна спадщина є важливою складовою частиною культурно-історичного надбання України, своєрідною візитівкою кожного історичного міста. Пам’ятки архітектури та містобудування – це матеріалізована пам’ять кожного народу. Вони повсякденно оточують людину й у комплексі з природним ландшафтом формують духовну культуру нації. Така матеріальна структура крізь віки несе інформацію про соціально обумовлену поведінку людей та їх уявлення про навколишній світ, а також про історичні події, які відбувалися в минулому та відбуваються нині. Ця інформація пов’язує різні покоління, різні епохи, вона складає важливу частину колективної пам’яті етносу й має бути зафіксована на сторінках багатотомного енциклопедичного видання, яким є “Звід пам’яток історії та культури України”.

Архітектура створює антропогенне середовище, яке потім фіксує, описує історія в нерухомих пам’ятках – об’єктах культурної спадщини. Цінна й непересічна культурна й історична спадщина, що зосереджена в пам’ятках архітектури та містобудування стародавніх історичних міст України, є виявом високої духовності та самобутності нашого народу, свідченням його багатовікової історії; вона конче потребує належної уваги та шанобливого ставлення з боку державних органів для фінансового забезпечення її обстеження, збереження й охорони.

Доречним і вельми актуальним є вислів третього Президента України про те, що “ми хочемо показати світові нову Україну із величезним культурним спадком та туристичним потенціалом”. Показати ж можна тільки те, що можна побачити – це, насамперед, нерухомі об’єкти архітектурної та містобудівної спадщини, зафіксовані в “Зводі пам’яток історії та культури України”. Тим більше, що Указом Президента України “Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання “Звід пам’яток історії та культури України” № 1328/2000 від 11 грудня 2000 р. постановлено: “Кабінету Міністрів України забезпечити підготовку і випуск до 2010 року багатотомного енциклопедичного видання “Звід пам’яток історії та культури України” за участю Національної академії наук України (де головним визначений Інститут історії України НАН України – *авт.*), Міністерства культури і мистецтв України, Міністерства освіти і науки України, Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України (тепер – Міністерство регіонального розвитку та будівництва України – *авт.*), Державного комітету архівів України”. Щоправда, віз і нині там...

Джерела та література

1. *Асеев Ю.С.* Стили в архитектуре Украины. – К.: Будівельник, 1979. – 238 с.
2. Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн. I. – Ч. I. А–Л. – К., 1999. – 280 с.
3. *Горбик В.О., Кот С.І.* До питання про висвітлення історичних міст і сіл у “Зводі пам'яток історії та культури” // Дослідження історії малих та середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. – Чернігів, 1990. – С. 53–62.
4. *Горбик В.* Багатотомний “Звід пам'яток історії та культури України” – наукова база складання Державного реєстру нерухомих об'єктів історико-культурної спадщини // Пам'ятознавчі студії в Україні: теорія і практика. Наук. вид. – К., 2007. – С. 98.
5. Закон України “Про охорону культурної спадщини”. Офіційне видання. Парламентське видавництво за станом на 15 березня 2005 року. – К., 2005. – 38 с.
6. *Верменич Я.В.* Історичне місто // Енциклопедія історії України. – Т. 3. Е–Й. – К., 2005. – С. 573–574.
7. *Кондель-Перминова Н.Н., Панчишин Л.З., Ковальчук А.* Историческая память городов // Строительство и архитектура. – 1990. – № 10. – С. 2–4.
8. Охорона культурної спадщини. Збірник міжнародних документів. – К., 2002. – С. 75–77.
9. Там само.
10. Мастера советской архитектуры об архитектуре. – М., 1975. – С. 267.
11. Звід пам'яток історії та культури України. Київ... – С. 272–273.
12. Звіт про науково-дослідну роботу: “Реєстрація, категоризація та паспортизація історичних міст та селищ міського типу України” (Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури та містобудування, методичний архів, ф. № 1910).
13. *Трегубова Т.А., Водзинский Е.Е.* Изучение и учет исторических населенных мест Украины // Строительство и архитектура. – 1990. – № 10. – С. 8–9.
14. *Тимофеенко В.И.* Формирование градостроительной культуры юга Украины: Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР. – К., 1986. – 284 с.
15. Там само.
16. *Бондаренко Р.І.* Берегти надбання століть // Урядовий кур'єр – 2002. – 29 березня (№ 60). У цьому матеріалі міститься повідомлення про важливість розробки історико-архітектурного та історико-містобудівного опорних планів до Генерального плану Києва.
17. *Вечерський В.* Актуальні проблеми нормативного й організаційного забезпечення збереження архітектурної та містобудівної спадщини України // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. Зб.наук.праць з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології. – Вип. I. – К., 2004. – С. 47–64.
18. *Тимофієнко В.* Висвітлення містобудівної спадщини у Зводі пам'яток та забудова Пушкінської вулиці в Одесі // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. Зб.наук.праць з мистецтвознавства, архітектурознавства та культурології. Випуск другий. – К., 2005. – С. 271–294.
19. *Тронько П.Т.* Який статус історичного міста? // Хрещата долина. – 1996. – 6 січня.
20. Там само.
21. Закон України “Про охорону культурної спадщини”...
22. Рекомендація із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів (1976 р.) // Охорона культурної спадщини. Збірник міжнародних документів. – К., 2002. – С. 43.
23. Там само.
24. *Дьомін М.М.* Містобудування // Архітектура. Короткий словник-довідник. За заг. ред. А.П. Мардера. – К., 1995. – С. 77.
25. Закон України “Про охорону культурної спадщини”...
26. Рекомендація із збереження і сучасної ролі... – С. 44.
27. Закон України «Про охорону культурної спадщини»... – Ст. 32, п. 1–2.
28. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 “Про затвердження Списку історичних населених місць України” // Урядовий кур'єр. – 2001. – 9 серпня (№ 142); Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу) [Електронний ресурс] // Українська спадщина: [веб-сайт]. – 18.04.2009. – Режим доступу: <http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=77>. – Назва з екрану (18.04.2009).

29. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-каталог. В 4-х томах. – К., 1983–1986.
30. Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. За ред. А.П. Мардера та В.В. Вечерського. – К., 2000. – С. 4.
31. *Євреїнов Ю.* Архітектурна діяльність // Архітектура. Короткий словник-довідник. За заг. ред. А.П.Мардера. – К., 1995. – С. 30.
32. *Дьомін М.М.* Вступне слово // Сіткарьова О.В. Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII–XX століття. – К., 2001. – С. 5.

***Бондаренко Р.І.* Звід пам'яток історії та культури України – основа складання державного реєстру пам'яток архітектури та містобудування історичних міст**

Стаття присвячена розкриттю проблем, пов'язаних зі специфікою виявлення та висвітлення у Зводі пам'яток історії та культури України об'єктів архітектурної та містобудівної спадщини історичних міст. Як окремі об'єкти культурної спадщини пам'ятки архітектури та містобудування в історичних містах знаходяться у нерозривному зв'язку між собою, мають висвітлюватися в комплексі з історико-культурною спадщиною в цілому й потребують відповідного забезпечення комплексності їх охорони.

Ключові слова: пам'ятки архітектури та містобудування, реєстр пам'яток, історичні міста

***Бондаренко Р.И.* Свод памятников истории и культуры Украины – основа составления государственного реестра памятников архитектуры и градостроения исторических городов**

Статья посвящена раскрытию проблем, связанных со спецификой выявления и освещения в Своде достопримечательностей истории и культуры Украины объектов архитектурного и градостроительного наследия исторических городов. Как отдельные объекты культурного наследия достопримечательности архитектуры и градостроения в исторических городах находятся в неразрывной связи между собой, должны освещать в комплексе с историко-культурным наследием в целом и нуждаются в соответствующем обеспечении комплексности их охраны.

Ключевые слова: достопримечательности архитектуры и градостроения, реестр достопримечательностей, исторические города

***Bondarenko R.I.* Register of historical and cultural monuments of Ukraine is basis of drafting of state register of architectural and town-planning monuments of historical cities**

The article is devoted opening of problems, related to the specific of exposure and illumination in Register of historical and cultural monuments of Ukraine as objects of architectural and town-planning inheritance of historical cities. As separate objects of cultural legacy of architectural and town-planning monuments in historical cities are in indissoluble connection between itself, must light up in a complex with historical and cultural legacy on the whole and need the proper providing of complexity of their guard.

Key words: architectural and town-planning monuments, register of monuments, historical cities

